Гюставові Тудузу

I

Коли поїзд рушив із Кана, у вагоні набралось повно людей. Всі були знайомі між собою, загальна розмова точилась не вгаваючи. Під’їхали до Тараскона, і хтось промовив:

— Оце тут трапляються вбивства.

Зараз же почались оповідання про таємничого невловимого вбивцю, що вже два роки як нападає на подорожніх і вбиває їх. Кожен висловлював свої здогади й гадки; жіноцтво, тремтячи, дивилося крізь вікна в нічну темряву, пойняте страхом, що от-от звідтіля, з темряви, раптом вирине людська голова. Пішли жахливі історії про лихі зустрічі, про поїздку в купе сам-на-сам у вагоні експреса з божевільним, про людей, які цілими годинами мали напроти себе невідому й непевну особу.

Кожен із присутніх чоловіків мав чим похвалитись, кожен хоч раз у житті за надзвичайних, чудних обставин злякав, на камінь обернув і врешті зв’язав злочинця, кожен виявив тут дивовижну відвагу й мужність. У лікаря, що взимку звичайно жив на Півдні, теж було що розказати.

— Щодо мене, — сказав він, — то мені ніколи не доводилось випробувати себе в такій пригоді; але я знав жінку — одну з-поміж моїх пацієнток, тепер уже покійну, — з котрою сталася найчудніша в світі річ — річ таємнича і зворушлива.

Була вона росіянка, графиня Марія Баранова, дуже високого роду і надзвичайної краси. Ви самі знаєте, які вони вродливі, оті росіянки, принаймні на наш смак, з їхніми витонченими рисами обличчя, з

делікатними, ніжними устами, близько посадженими очима, колір яких трудно збагнути й визначити — сіро-блакитними, чи що, з їхньою холодною, трохи суворою грацією! Щось є в них зле й привабливе, горде й ніжне, солодке й жорстоке, словом — невимовний якийсь чар для француза. Зрештою, може, вся справа тут, власне, полягає в тім, що вони іншої, ніж ми, раси.

Графинин лікар чимало вже років як пересвідчився, що вона хвора на легені, і все переконував її виїхати до

південної Франції; вона, проте, нізащо не хотіла розлучатися з Петербургом. Нарешті однієї осені він побачив, що їй загрожує неминуча смерть, і сказав про це чоловікові. Той звелів дружині, не зволікаючи, рушити до Ментони.

Вона їхала в вагоні сама: слуги містилися в другому відділі. Сидячи біля вікна, трохи засмучена, дивилась молода жінка, як перебігали в неї перед очима поля та села, і гірко думала, що от вона самотня в світі, як билина, що всі її покинули, що нема в неї дітей, майже немає й родичів. Чоловікова любов до неї давно вмерла, і от він її відіслав тепер десь на край світу, і не подумавши супроводити її в подорожі, як відсилають до лікарні хворого лакея.

На кожній станції прислужник її, Іван, заходив поспитати, чи не треба чого господині. Це був старий, відданий слуга, завжди ладний виконувати, що лише йому звелять.

Настала ніч. Поїзд мчався як тільки можна швидко. До краю знервована, графиня не могла заснути. Врешті їй спало на думку перелічити гроші, що дав чоловік на дорогу, в золотих французьких монетах. Вона розчинила свій невеличкий ридикюль і блискучим водоспадом висипала собі на коліна дорогий метал.

Раптом їй війнуло в обличчя холодом. Здивована, вона підвела голову. Хтось прочинив дверці. Графиня Марія, злякавшись, похапцем накрила розкладені у неї на колінах гроші шаллю і застигла, чекаючи, що то буде. Так пройшло кілька хвилин — і перед нею став невідомий чоловік, без шапки, з пораненою рукою, у вечірньому одязі. Він тяжко дихав. Зачинивши двері, він сів, блискаючи очима, глянув на свою сусідку, а тоді обмотав хустиною руку, звідки точилася кров.

Молода жінка відчувала, що от-от зомліє зі страху. Цей чоловік, напевно, бачив, як вона рахувала гроші,— він прийшов убити й пограбувати її.

А той пильно дивився на неї, задихаючись, з перекривленим обличчям, очевидячки готовий от-от кинутись на неї.

Зненацька він сказав:

— Не бійтеся, пані!

Вона не відказала ні слова, не здатна розтулити уста. Серце в неї шалено билося, у вухах шуміло.

Він тоді знову:

— Я, пані, не злочинець.

Вона все мовчала, та від раптового її руху гроші з колін покотилися на килим, як котиться вода з ринви.

Незнайомий здивовано глянув на цей потік золота, а тоді враз нагнувся підіймати монети.

Вжахнувшись до краю, вона схопилася з місця — все її добро посипалось додолу — і підбігла до дверей, щоб вискочити з вагона. Він, одначе, збагнув, що вона хоче зробити, підбіг і силоміць знову посадив на місце.

— Вислухайте мене, пані,— мовив він, придержуючи її за руки, — я не злочинець, і, як доказ тому, я позбираю зараз гроші, що ви розсипали, і поверну їх вам. Та я людина, засуджена на смерть, і коли ви не поможете мені переїхати по той бік кордону, — я загину. Більше нічого не можу вам сказати. За годину ми прибудемо на останню російську станцію: ще за двадцять хвилин минемо кордон. Якщо ви не врятуєте мене — ніщо вже мене не врятує. Проте вірте мені: я не вбивця, не злодій, я не вчинив нічого ганебного. Більше я не можу сказати ні слова.

І, ставши навколішки, невідомий узявся визбирувати монети, що позакочувались під лавки. Коли торбинка була знову повна, він мовчки повернув її графині і сів у найдальшому від неї кутку вагона.

Обоє сиділи нерухомо. Вона, ще стурбована, не говорила ні слова, поволі, проте, заспокоюючись. Щодо нього, то він застиг, закаменів. Блідий, нерухомий, дивлячись просто перед себе, він нагадував мерця. Інколи вона раптом поглядала на нього — і зараз же відводила очі. Несподіваний її сусід був чоловік років так тридцяти, гарний на вроду. З усього видно було, що це людина благородного походження.

Поїзд мчав у темряві, роздираючи її часом своїми пронизливими зойками, іноді притишував хід, а там знову линув, як перше. Аж ось він, по кількох свистках, зупинився.

До вагона увійшов Іван — чи не треба чого господині.

Графиня Марія, ще стурбована, глянула допитливо кілька разів на чудного сусіда і твердо промовила, перемагаючи мимовільне тремтіння в голосі:

— Іване, ти маєш вернутися до графа. Мені ти далі непотрібний.

Вражений слуга широко розкрив очі і пробурмотів:

— Але ж, пані…

Вона перебила:

— Так, так, ти не поїдеш зі мною, я роздумала. Я хочу, щоб ти зостався в Росії. На ось тобі грошей на дорогу — і дай мені свою шапку та пальто.

Старий слуга, звиклий покірно виконувати щонайдивніші бажання своїх панів, підкорятися найчуднішим примхам, мовчки скинув з себе шапку та пальто — із сльозами на очах вийшов.

Поїзд рушив знову, наближаючись до кордону.

Тоді графиня Марія звернулась до свого подорожнього товариша:

— Ці речі для вас, добродію. Тепер ви Іван, мій слуга. Одна лише умова: ніколи зі мною не говорити — чи то щоб подякувати, чи з іншої якої причини, однаково.

Незнайомий мовчки вклонився.

Невдовзі спинилися знову, і до вагона ввійшли службовці перевіряти пасажирів. Графиня подала їм документи і, показуючи на чоловіка в кутку вагона, промовила:

— То мій слуга Іван. Ось його паспорт.

Поїзд пішов далі.

Цілу ніч вони були тільки вдвох у вагоні — і ні слова за весь час не промовили.

Вранці, уже на якійсь німецькій станції, невідомий вийшов. Спинившись у дверях, він сказав:

— Пробачте, пані, що я ламаю свою обіцянку. Я позбавив вас слуги, отже, повинен би стати на його місце. Чи не треба вам чого?

Вона холодно відповіла:

— Коли ласка, покличте мені покоївку.

Він вийшов — і незабаром зник.

Виходячи на деяких станціях до буфету, вона щоразу помічала, що він здалека пильно на неї дивиться. Так прибули вони до Ментони.

II

Доктор якусь хвилину помовчав, а тоді повів далі:

— Одного дня, коли я приймав у себе в кабінеті пацієнтів, увійшов якийсь високий чоловік і промовив:

— Докторе, я до вас розпитати, як здоров’я графині Марії Баранової? Я з приятелів її чоловіка, дарма що вона мене не знає.

Я відповів:

— Здоров’я її в безнадійному стані. їй не вернутись уже до Росії.

Тоді той чоловік раптом заридав, а потім підвівся і вийшов хитаючись, як п’яний.

Того ж таки вечора я сказав графині, що якийсь чужинець заходив до мене довідатись про її здоров’я. Зворушена графиня розповіла мені історію, котру ви оце щойно чули, а тоді додала:

— Я не знаю зовсім цього чоловіка, але він ходить за мною, як тінь, я стрічаю його щоразу, коли тільки вийду на вулицю. Він дивно якось дивиться на мене, проте ніколи ні слова не говорить.

Подумавши трохи, графиня додала:

— От і зараз, я певна, він у мене під вікнами.

Вставши з канапки, вона відслонила фіранки на вікні.

Справді, той самий чоловік сидів на садовій лавці і дивився на вікна готелю. Помітивши нас, він устав і пішов не оглядаючись.

Отже, я був за свідка дивної й сумної речі — кохання двох не знайомих між собою істот.

Він любив її любов’ю врятованого від смерті звірятка, любив без краю віддано й вірно. Щодня заходив до мене й питав: "Як там вона?" — певний, що я догадуюсь, про кого саме мова, і гірко плакав довідуючись, що вона дедалі підупадає на здоров’ї.

А графиня казала мені:

— Я тільки раз говорила з ним, з отим дивним чоловіком, — а мені здається, ніби знаю його вже років з двадцять.

Зустрічаючись із ним, вона відповідала на його уклін з поважним, чарівним усміхом. Вона була щаслива, я це бачив: хоч і покинута, хоч і на смерть приречена, жінка відчувала безмежне щастя від цього глибокого, повного шани, незрадливого кохання, такого чистого й поетичного, від цієї безмежної відданості. Проте, несхибно додержуючи своєї дивної постанови, вона нізащо не хотіла довідатись, хто він такий, заговорити з ним, відновити знайомство.

— Ні, ні,— казала вона, — це зіпсувало б нам усе. Ми мусимо залишитись одне одному невідомі.

Щодо чужинця, то з нього також був, очевидячки, якийсь дон кіхот, бо він не робив жодних зусиль наблизитися до неї і твердо виконував чудернацьку обітницю, дану колись у вагоні: ніколи з нею не розмовляти.

Не раз, хвора та немічна, вставала вона зі своєї канапки, підходила до вікна і відслоняла фіранку — подивитись, чи є він там, на своєму звичайному місці. Побачивши його нерухому постать на садовій лавочці, графиня з усмішкою на устах верталась на канапку.

Умерла вона вранці, о десятій. Я саме виходив з її готелю, як він, стурбований, підбіг до мене. Він знав уже сумну новину.

— Я хотів би її побачити… одну хвилину подивитись… — мовив він.

Я взяв його за руку і вернувся разом з ним до її кімнати.

Опинившись перед ліжком померлої, він припав до її руки безконечним поцілунком, — потім вибіг, як безумний.

Лікар знову замовк, а далі додав:

— Оце, справді, найдивніша з пригод у дорозі, яку я тільки знаю. Чудні-таки бувають безумці на світі. Котрась із присутніх жінок тихенько озвалась на те:

— Вони… оті двоє… не такі були безумні, як ви гадаєте… Вони були… вони були… — і урвала, зайшовшись плачем. Щоб заспокоїти її, заговорили про інше, — і так ми й не дізналися, що саме хотіла вона сказати.